

SCHOOLMEESTERRAPPORTEN VAN 1828, DEEL 3

Johan en Marry van Klinken

Over boekweit en aardappels; cichorei en
wijnstokken; vruchtbomen en bijen; paarden
en ossen

De beide vorige artikelen over de Schoolmeesterrapporten richten zich vooral op het aspect van een vroeger milieu inventarisatie, op de bijzondere vogels, zoogdieren en vissen die er in genoemd worden en op bossen en bossages die in de Rapporten zijn beschreven. De Meester antwoorde echter op de vraag: *welke zijn er de voortbrengselen uit de rijken der natuur*” en natuurlijk richten ze zich daarbij allereerst op de produktie van landbouw en veeleelt. Er is een grote verscheidenheid in inhoud en omvang van de antwoorden in de Rapporten en er zijn ook duidelijke verschillen in attitudes. Soms wordt er over de boeren “geschoolmeesterd”, maar dikwijls wordt er ook met respect over hen geschreven. De landbouwers van 1828 waren niet onontwikkeld, zeker niet naar landelijke maatstaven van die tijd. Zo wordt van Warffum in een voetnoot gemeld: *“Het Handboek der Landhuishoudkunde van Prof. Uilkens is in veler handen. Ook treft men bij hen aan het Schoolboek van Ponse, van Prof. Numan over de Veeartsenijkunde en andere werken op de veeteelt en landbouw betrekking hebbende”*.

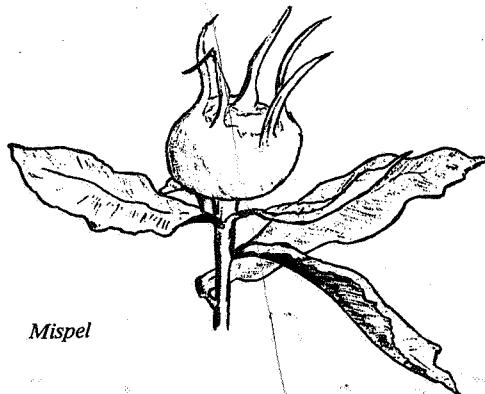
Laten we eerst eens luisteren naar een uitvoerig antwoord uit Ulrum en naar een kort en krachtige opsomming voor Ezinge. Het zal niet velen verwonderen dat de meeste antwoorden neigen tot de kortheid van de laatste.

Meester A. J. Buizinga van Ulrum antwoordt: *Uit het Dierenrijk vindt men hier voornamelijk: paarden, koeien, schapen en zwijnen, welke door de landman worden aangekweekt; wordende de overtollige paarden verkocht op de markten te Groningen, Appingedam, in de provincie Drenthe en elders. De koeien worden 's winters bij de landman opgekocht en 's voorjaars naar*

Holland vervoerd en aldaar verkocht. De schapen hier vet gemaakt zijnde, worden veeltijds aan de slagers in Groningen en hier te lande verkocht om te worden geslacht. Zwijnen worden hier niet genoeg voor eigen gebruik aangeteeld, men voert dezelve hier bij menigte in van Drenthe en andere plaatsen. Vogels zijn hier ook, als: eenden, ganzen, hoenders, duiven, mussen, vinken, leeuwerikken enz. In onze wateren houden zich ook vissen op als: aal, snoek, baars, karper, voorn enz. Ook vindt men hier amphibieën, waarvan kikkers de voornaamste zijn en zich in een grote hoeveelheid in onze tochten en sloten ophouden. Men vindt er insecten zoals muggen, wespen, bijen enz. welke laatste bij enigen hier meer voor liefhebberij dan voor winstdoende worden gehouden. Ook verneemt men hier van de klasse der wormen welke zeer dikwijls na deel doen aan de veldgewassen en tuin-

vruchten. Uit het Rijk der Planten kan men hier voornamelijk tellen de graansoorten als raapzaad, rogge, weite, gerst, haver, erwten, bonen enz. alsook buiskool, rapen, wortelen. De aardappelen worden hier menigvuldig verbouwd en door de landman veeltijds naar Groningen gezonden om dezelve aldaar te verkopen; ook worden hier appels, peren, pruimen, kersen, wijndruiven enz. gevonden, voornamelijk tot eigen gebruik; tuinvruchten vindt men hier ook, als: grote bonen, de zogenaamde Turkse erwten, salade, peterselie, uien; ook vindt men hier en daar enige bloemtuinen tot vermaking.

Meester P. M. Venema van Ezinge antwoordt korter: *Uit het Dierenrijk worden hier vooral voortgebracht de koe, het paard, het schaap en het varken. Uit het Plantenrijk kan men als voornaamste voortbrengselen beschouwen tarwe, rogge, haver, gerst, bonen, erwten, kool- of raapzaad, peul-*

Mispel

boomvruchten en aardappelen.

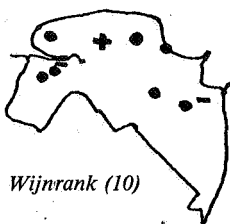
Bij alle verscheidenheid in antwoorden komen er toch interessante bijzonderheden naar voren. Die zullen we nu bespreken.

Moestuinen:

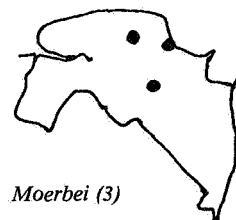
“Ze hebben allerlei snakerijen in hun tuin”

Moestuinen waren zo algemeen dat lang niet alle rapporten er van gewagen: bonen, erylten, kool, wortels, aalbessen, kruisbessen, appels, peren, pruimen, kersen ze komen overal voor in dorpen en bij huizen waar zelfverzorging een vanzelfsprekendheid was. Onder de Schoolmeesters waren er natuurlijk die zelf veel genoeg aan tuinieren beleefden. Een enkele van hen noemt wel eens bijzonderheden. Zo de Meester van Noordbroek:

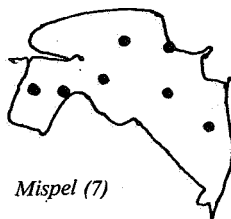
ui (4), sla (4), peterselie (2), sjalotten (2), schorsenering (1), prei (1), andijvie (1), selderij (1), radijs (2), ramenas (2), framboos (6), aardbei (6). Dit is dan ook wel de meest volledige lijst die wij in de Rapporten vonden. Tussen haakjes staan de aantallen Rapporten die van de soort melding maken. Alleen de Meester van Kommerzijl noemt nog een andere: komkommers (1). We zien dus dat een aantal soorten maar weinig, soms maar éénmaal, genoemd wordt. Rabarber kwamen we zelfs helemaal niet tegen. Waarschijnlijk was deze soort in 1828 wel bekend, in ieder geval als “medicijn”. Mogelijk kon het als groente nog niet goed gebruikt worden omdat de daarbij nodige suiker nog schaars was. Stellig was er wel sprake van “nieuwe” groentes, bijvoorbeeld sla of “salade” zoals het overal nog genoemd werd. In een “proeve van het plaatselijke dialect van Oostwold” lezen we hierover: *pastoors en kostervolk atten lest nog alle avens slaat. Zuk gras wi’k nijt inne bek steken. Zi hebben van allerlei snakerijen inne toen”*.

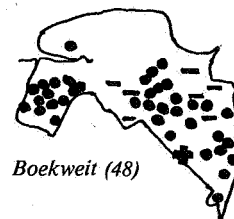
Wijnrank (10)

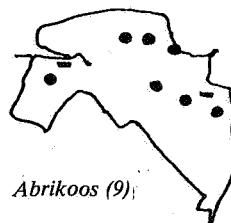
Moerbei (3)

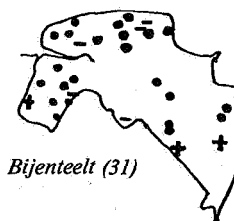
Mispel (7)

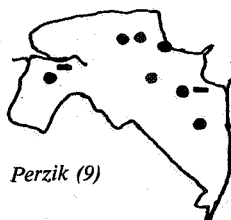
Boekweit (48)

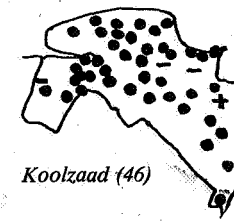
Abrikoos (9)

Bijenteelt (31)

Perzik (9)

Koolzaad (46)

Boekweit

Zoals het stippenkaartje toont werd boekweit in 1828 nog algemeen verbouwd in de zuidelijke helft van de provincie. Heide- en zandgronden en door branding geschikt gemaakte veengronden werden ervoor gebruikt. De Meester van Nw. Stadskanaal: *"De boekweit wordt op het hoogveen in grote menigte verbouwd, zodat men in de bloeitijd enige uren in de omtrek het heerlijke gezicht over de bloeiende boekweitvelden kan genieten"*.

Boekweitmulders waren er ook in diverse dorpen. Bijvoorbeeld wordt voor Finsterwolde gemeld: één rogge- en twee boekweitmolens.

Aardappelen

De schoolmeesterrapporten bevatten lyriek, en die lyriek gaat naar het weldadigste geschenk des hemels, naar de zo onvolprezen en algemeen geachte aardappel. In alle dorpen, in alle huizen, in alle rangen en in alle standen moet deze aardvrucht welhaast tot in het oneindige geproefd, gekeurd, genoten, bemind en bediskussieerd zijn. De Meester van Dorkwerd vindt ze slecht, die van Kommerzijl vindt ze best, die van Saaksum vindt ze uitnemend. Die van de klei en die van de zandgronden zijn het best en die van de natte veenstreken voer je aan de beesten: ze zijn altijd nog zeer voedzaam. In Middelbert kwamen watermolens om 's winters het land droog te malen om dan daarna onvolprezen aardappelen te kunnen oogsten.

Een iemker aan het werk bij de voormalige borg Alma bij Bedum (B op de stippenkaart), getekend naar een detail van een schets van G. Dusseldorp van 1818

We krijgen de indruk dat de verbouw van aardappelen op grote schaal nog vrij nieuw is. Alleen het Rapport van Veendam meldt reeds enige teruggang. Aldaar wordt nog een menigte van aardappelen verbouwd, *"doch minder dan vroeger omdat men toen sterke verzending had naar Hamburg, Zweden en Noorwegen, welke verzending heeft opgehouden omdat in die oorden thans de aardappel met goed gevolg gekweekt wordt"*. Anderen kennen slechts optimisme. De Meester van Hamdijk: *".....de aardappel heeft voorrang op het koren. De gemakkelijke verbouw, de onbegrijpelijk sterke vermenigvuldiging en daarbij het uitgestrekte verbruik geven algemeen en ook in ons dorp de aardappel een onschatbare waarde. Ze geven de gewone man niet alleen een goedkoop, maar ook een allersmakelijkst voedsel"*. Die gewone man moest er dan ook meestal van leven. De opkomst van de aardappel wordt in verschillende rapporten genoemd of gesuggereerd: Bedum, Ten Boer/Wittewierum, Leens. Kloosterburen, Blijham, e.a. Helaas worden er bijna nergens aardappelrassen met naam en toenaam genoemd. Alleen voor Oldehove wordt over "gele" en over "Zeeuwsche" gesproken en het rapport voor Blijham noemt "Engelsche" aardappelen.

Cichorei

De cichoreiteelt wordt *"van aanmerkelijk belang"* genoemd voor Haren en voor Helpman. Het gewas werd gekweekt sinds het continentale stelsel van 1806 vanwege een vlezige penwortel. Daaruit kan door

roosteren en malen een surrogaat voor koffie worden verkregen. Waar in antwoord op andere vragen de Schoolmeesterrapporten ingaan op plaatselijke eetgewoontes lezen we bijvoorbeeld voor Den Ham/Fransum dat cichorei nog wel naast of in plaats van koffie gedronken werd.

Geneeskrachtige kruiden

Sommige rapporten melden als bijzonderheden de aanwezigheid van geneeskundige kruiden en planten. We maken van de meldingen een lijstje:

Groote gast: enige geneeskundige planten.
Noordhorn: onderscheiden soorte medicinale planten die volgens zeggen nergens beter in de provincie groeien.

Oldehove: onder het zogenaamde onkruid zullen vele een genezende kracht bezitten, als daar zijn kamille, paardebloem, kweek-

Cichorei

graswortel, brandnetel, hondsdrif, bitterzoet, huislook, nachtschade, enz.

Kloosterburen: vlier, kamille, paardebloem, kweekgras en meer andere worden door de geneesheren te lande ingezameld en bewaard.
Kropswolde: men treft hier vele geneeskundige planten aan zoals kamille, alsem, leeuwentand, lepelkruid, St. Janskruid, wormkruid, enz.

Nieuw-Beerta: kamille groeit hier als onkruid.

Granen en andere akkerbouwgewassen

In de kleistreken van de Provincie Groningen ging de akkerbouw in de 19e eeuw een steeds belangrijker plaats innemen ten opzichte van de veeteelt. In hoeverre de Schoolmeesterrapporten deze ontwikkeling weerspiegelen zal een nadere studie vergen. Wij geven slechts een overzicht van de situatie in 1828. In de hele provincie werden de goede gronden gebruikt voor de verbouw van rogge en haver als voedsel voor mens en dier. Tarwe kwam vooral voor op de vette kleigronden, evenals kool- en raapzaad. Minder vaak genoemd werden andere oliehoudende zaden: aweel of winteraapzaad (8), krodde (witte mosterdzaad?) (2), gele mosterdzaad (1), huttentut (2) en boterzaad (1). Zeer algemeen is de verbouw van gerst. Vlas en hennep worden op meerdere plaatsen gemeld, dikwijls met de opmerking "voor eigen gebruik".

Bloementuinen

We melden:

Ulrum: Ook vindt men hier en daar enige bloementuinen tot vermaking van de derde klasse.

Vriescheloo: De roos, het zinnebeeld van onschuld en jeugd, de tulp, de violet, de leliën, de robinia, enz.

Bijzondere vruchtbomen en heesters

Naast appel, peer, pruim en kers waren er de duidelijk begerenswaardige en noemenswaardige vruchtbomen en heesters: de wijnrank (10), mispel (7), abrikoos (9) en perzik (9). We hebben van hun meldingen stippenkaartje's gemaakt. Drie maal wordt de moerbeï genoemd en slechts één maal, weer door de Meester van Noordbroek, de kornoelje. Begrijpelijkerwijs werd er gezoekt naar mogelijkheden om deze soorten ook in het klimatologisch gure Groningen met jaarlijks sukses te telen. Met name de wijnstok sprak kennelijk zeer tot de verbeelding: in Kommerzijl groeien ze weelderig en in Middelstrum waren "een groot aantal vroegrijpe wijnstokken". De Meester van Nieuw-Beerta zegt: *Voor wijnstokken en nog meer voor perziken en abrikozen laat men te veel gunstige gelegenheid ontgiffen.*

In warme zomers zal men ook wel sukses gehad hebben, maar in de omgeving van Delfzijl werd er al over geklaagd dat de zoveel gewonere appels en peren lang niet alle jaren voldoende konden rijpen. Waar wij onszelf tegenwoordig zo gemakkelijk verwennen met geïmporteerde, dan wel in broeikassen gekweekte, zuidelijke vruchten, mogen wij

er wel eens bij stilstaan dat de eigen kweek van dit fruit een hele kunst en een hele trots moet zijn geweest. Ook notebomen, walnoten (11) en hazelnoten (slechts 2 maal genoemd, maar er zullen wel veel meer geweest zijn) waren kennelijk nogal gewild. Verder noteerden we: aalbes (8), kruisdoorn (8), framboos (7) een aardbei (6).

Veeteelt

Deze bron van inkomen moet erg belangrijk geweest zijn. De export van slachtvee naar Holland wordt vaak genoemd. Het rapport van Zuidhorn meldt bijvoorbeeld *"een bijzonder goed ras van Hoornvee, dat om zijn zwaarte en andere goede hoedanigheden zeer gezocht wordt; vooral door de Hollandse land- en kooplieden; alwaar men ook zeggen kan dat wanneer alhier de veeteelt kwijnt of hetzelfde te weinig aftrek vooral naar Noord-Holland heeft, dat dan ook het bestaan van de landlieden en van het dorp voor de grootste gedeelte kwijnt"*.

Boter en kaas werden gemaakt voor eigen gebruik. Een aantal rapporten maakt gewag van ossen: Tolbert, Leens, Kantens, Schildwolde, Godlinze, Spijk, Hamdijk, Hoogmede ("vette"). Vermoedelijk gaat het hier om slachtvee, of deze ossen ook als trekdiere gebruikt werden is ons uit niets gebleken.

Schape

Schape waren overal even algemeen als koeien. Ze worden gehouden om hun wol, om hun vlees en ook wel om hun melk. Opende meldt: schape, in zonderheid van het Drentse ras, misschien wel meer dan duizend. Ook voor Marum wordt dit Drentse ras genoemd, maar de Meester van Haren spreekt van het Friese ras. Veel schape waren er oa. te Garnwerd en Dokwerd.

Hun economisch belang wordt met name genoemd in de rapporten van Ulrum, Kloosterburen, Uithuizermeeden, Garmerwolde, ea.

Geit

Alleen genoemd voor Middelbert: *.....ook wel geiten, doch tot kindervermaak of wel om de grenzende kracht van derzelver melk voor teringachtigen.*

Paarden

Deze werden in veel dorpen aangekocht voor gebruik in de landbouw. In enkele plaatsen legde men zich toe op de fok: Noordwijk, Noordhorn, Leens, Ulrum. De paarden die voor eigen gebruik gemist konden worden, werden dan vaak verhandeld op de paardemarkten te Groningen of te Appingedam, dan wel op de Drentse markten.

Honden

Met enig ontzag schrijft Meester Guikema van Dorkwerd: *"zeer grote, kwade, sterke en schoone bulhonden of doggen, wijders eenige andere soorten van honden"*. En Meester Leister van Hamdijk: *"Om van de sterke honden niet te gewagen, die vele boeren houden om door middel van eenen moter te karnen"*.

Pauwen en kalkoenen

Deze worden genoemd voor Visvliet, Kloosterburen en Kommerzijl. Alleen kalkoenen ook nog voor Niebert en Rottum en alleen pauwen ook nog voor Niehove en Oldehove.

Kanarie

Deze was in 1828 wel al bekend; althans de soort wordt in één rapport, dat van Olde-

hove, genoemd als *"meest voor eigen liefhebberij aangekweekt"*.

Bijenteelt

Een heel bijzondere vorm van domestikatie is die van een insect: de bij. De bijenteelt moet rond 1828 behoorlijk veel bedreven zijn, misschien nog wel meer dan tegenwoordig en dan met name op de koolzaadvelden van de noordelijke kleigronden en op de boekweitvelden van Westerkwartier en Westerwolde. Dit valt af te lezen uit de bijgaande stippenkaartjes. De rapporten vestigen de indruk dat er op de meeste dorpen wel liefhebbers waren die zich met de bijenteelt *"onledig hielden"*, zoals het door enkele Meesters wordt uitgedrukt. Beropsiemkers waren er in noord- en midden Groningen in ieder geval niet veel, maar waarschijnlijk wel in Westerwolde. Zo meldt de Meester van Nieuw-Stadskanaal: *.... vele bijen, zo die hier thuis behoren als die van elders in de zomertijd hier geplaatst worden en welke de bloei van de boekweit- en heidevelden een overvloedig voedsel oplevert*. Deze "bijen van elders" kwamen uit Drente waar wel veel iemkers woonden. Die brachten hun korven elke zomer naar de bloeiende Groninger koolzaad- en boekweitvelden.

1) Op de kaartjes geeft iedere stip een melding weer wanneer daarbij niets gezegd werd over de getallen en hoeveelheden. Een melding met een aanduiding als veel, aanzienlijk, aanmerkelijk, enz. kreeg een \pm teken en een met een aanduiding als weinig, schaars enz. kreeg een - teken. Getallen tussen haakjes geven steeds weer het aantal rapporten waarin de desbetreffende soort werd genoemd.

Een meer volledig getabelleerde uitwerking van de rapporten is in voorbereiding als intern rapport van het Milieukundig Studiecentrum RU Groningen.